

378.015.311:316.647.5

В. А. Ляпунова,
кандидат педагогічних наук,
доцент
(Мелітопольський державний
педагогічний університет імені
Богдана Хмельницького)

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ ТОЛЕРАНТНОСТІ В СТРУКТУРІ ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Реалії сьогодення української держави ставлять непрості завдання перед громадянським суспільством, частина якого потрапила під вплив агресивної пропаганди і нетерпимості. Значною частиною цього суспільства є діти і, зокрема, ті, які були свідками військових подій. Примирити суспільство з різними поглядами і навчити громадян жити в мирі, сформувати у підростаючого покоління демократичні цінності, зокрема, такі, як толерантність, покликати певні суспільні інституції, серед яких, в першу чергу, освіта, наука, культура.

У зв'язку з цим зростають вимоги до професійної підготовки педагогів нової генерації, які виховуватимуть нові покоління громадян України. З огляду на психолого-педагогічну характеристику дітей дошкільного віку професійна діяльність вихователя, який займається формуванням толерантності у дітей в найбільш сензитивному для цього віці – дошкільному, визначає необхідність створення умов для конструктивної взаємодії і порозуміння з усіма учасниками педагогічного процесу.

Дослідження механізмів формування толерантності у педагогів та дітей дозволить не тільки сформувати певне уявлення про цей конструкт в контексті професійної діяльності, а й дасть можливість формувати толерантність на етапі професійної підготовки майбутніх педагогів, розкрити її специфіку з позиції двосторонньої педагогічної взаємодії. Вивчення толерантності суб'єктів освітнього процесу дасть підґрунтя для розробки і реалізації програм

підготовки майбутніх вихователів до формування толерантності у дітей дошкільного віку.

Аналіз досліджень і публікацій. Різні аспекти проблеми толерантності, зокрема осмислення сутності феномена “толерантність” та його особливої значущості для формування професіоналізму педагога досліджено у наукових працях вітчизняних (О. О. Безносок, О.А Грива, В.Ф. Калошин, Ю.В. Тодорцева, та ін.) та російських (О.Г. Асмолов, С.К. Бондирєва, С.Л. Братченко, А.О. Погодіна та ін.) учених. В той же час ряд дослідників (Н. О. Перепелицина, А. А. Погодіна, О. Б. Скрябіна, В. С. Чернявська) вказують на недостатню вивченість психологічних механізмів, факторів, рівнів, які сприяють розвитку толерантності як професійно значущої якості педагога в структурі його готовності до професійної діяльності.

Мета статті. Метою статті є дослідження особливостей педагогічної взаємодії в умовах освітнього простору дошкільного закладу та механізмів формування толерантності як комплексного феномену особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Толерантність – складний комплексний феномен, до структури якого входять поведінковий, емоційний, когнітивний, особистісний компоненти та психофізіологічні передумови. Феномен толерантності характеризується своєрідністю проявів та поєднання компонентів у вихователів та дітей, які є суб’єктами педагогічної взаємодії. Аналіз основних підходів до вивчення толерантності дозволив констатувати багатоаспектність даного концепту як з точки зору її вивчення, так і з точки зору розвитку та навчання. Як зазначає С. Л. Братченко [3], “внутрішньо особистісна умова” толерантності – це розуміння природності і неминучості відмінностей між людьми і готовність поважати ці відмінності, а також визнання прав і свобод кожної людини, здатність до співіснування з іншими людьми, до вступу з ними в ненасильницькі форми взаємодії, тобто – готовність і здатність до діалогу.

Міжособистісна толерантність може бути розкрита і досліджена, зокрема, на підставі такого конструкту як “комунікативні права особистості”

[3, с. 201-222] – за допомогою якого описується система психолого-правових підстав спілкування, визначаються межі свободи співбесідників таким чином, щоб забезпечити їх взаємодію на основі взаємного визнання і ненасильства. Серед основних, базових комунікативних прав особистості (КПО) – право на свою систему цінностей, право на гідність і її повагу, право на індивідуальність і своєрідність, на відміну від співрозмовника, право на точку зору та ін. Ці права можуть розглядатися, зокрема, як фіксація конкретних зусиль, необхідних для підтримки повноцінного мирного співіснування та співробітництва. Саме тому визнання людиною основних КПО (як своїх, так і співрозмовника) і їх дотримання нею в реальному спілкуванні можуть служити важливими критеріями міжособистісної толерантності.

Складові толерантності мабуть, можуть бути сформовані шляхом спеціального навчання, соціально-психологічних тренінгів, тощо. У багатьох психолого-педагогічних розробках віддається перевага саме формуючим підходам (П.Ф.Комогоров, О.Б.Скрябіна). Якщо розуміти толерантність не як просту суму знань або поведінкових умінь, а як особистісну позицію, ціннісне ставлення, то найбільш адекватною психолого-педагогічною тактикою розвитку толерантності є фасілітативний підхід, при якому основна увага зосереджена не на досягненні загальних для всіх «заданих результатів», а на створенні умов, що сприяють формуванню толерантності.

Розробкою психологічних механізмів формування толерантності займалися Л. М. Іванова, Е. Ю. Клепцова, О. Б. Скрябіна, О. С. Іоніна (під механізмом прийнято розуміти послідовність станів, процесів, що визначають собою яку-небудь дію, явище). Узагальнивши виділені різними авторами механізми формування толерантності, найважливішими можна назвати такі:

1. Прийняття – включення іншого в індивідуальний простір особистості за рахунок розуміння, емпатії, асертивності.
2. Ідентифікація – емоційно-когнітивний процес неусвідомлюваного ототожнення суб'єктом себе з іншим суб'єктом або групою. Вона спочатку є

нейтральним процесом, але може мати позитивні чи негативні ефекти залежно від того, хто є об'єктом ідентифікації.

3. Самоконтроль як вольовий механізм толерантності являє позитивне, емоційно стійке ставлення у спільній діяльності та спілкуванні між індивідами.

Основним принципом роботи даного механізму впливу є принцип діяльності. У якості ж складових частин даного механізму можна розглядати такі елементи:

1) Норми, правила, цінності, ідеали, які утворюють вихідний блок аферентації – інакше кажучи, джерело руху механізму (представлені в мотивах, установках, цінностях, стереотипах соціальної групи й індивіда).

2) Власне діяльність, в ході якої реалізуються певні нормативно-ціннісні одиниці, задовольняються потреби, досягаються цілі, а також йде закріплення або перетворення старих й придбання нових нормативно-ціннісних одиниць.

3) Перегляд, корекція вихідних одиниць, викликані змінами, як в об'єкті, так і в суб'єкті діяльності.

Подібний підхід дозволяє розглядати загальні механізми виникнення певної поведінки людини як результат взаємодії культури суспільства, субкультури окремих соціальних спільнот і нахилів та здібностей самого індивіда. Тим самим соціальну поведінку, з одного боку, об'єктивно зумовлено характеристиками середовища, а з іншого боку, - суб'єктивно детерміновано потребами, цінностями та інтересами конкретного соціального суб'єкта.

Ядром морального механізму детермінації толерантності є цінності. Цінність, ціннісні орієнтації являють собою складний феномен, що характеризує спрямованість і зміст активності особистості, і є складовою частиною системи відносин особистості, визначаючи загальний підхід людини до світу, до себе і надаючи сенс і напрямок особистісним позиціям, поведінці, вчинкам.

Детермінізм в моралі тісно пов'язаний з поняттями свободи і необхідності в людській поведінці. Зворотною стороною свободи стає відповідальність, яку особистість знаходить, здійснюючи моральний вибір.

Іншою проблемою визначення поняття толерантності є аналіз меж цього поняття, тобто визначення обсягу його змісту, тієї частини дійсності, відображенням якої воно є. Так Платон сформулював «парадокс терпимості»: необмежена терпимість повинна привести до зникнення терпимості. Якщо бути безмежно терпимими до нетерпимих і не бути готовим захищати терпиме суспільство від нетерпимих, то толерантні будуть розгромлені [2]. З приводу даної проблеми К. Поппер говорив, що “в ім’я терпимості слід проголосити право не бути терпимим до нетерпимих. Ми повинні оголосити поза законом всі рухи, які сповідують нетерпимість, і визнати підбурювання до нетерпимості і гонінням таким же злочином, як підбурювання до вбивства, викрадення дітей або відродженню работоргівлі” [2, с.125].

Ряд дослідників, зокрема Г. У. Солдатова, проблему меж толерантності пов’язують з конформізмом, байдужістю. Терпимість і байдужість – це взаємовиключні поняття, оскільки терпимість означає активне визнання іншої позиції, іншої точки зору яку опонує. При цьому індивід не згоден з іншою думкою, але визнає її право на існування. Толерантність не можна ототожнювати з індеферентністю, зводити до необхідності подолання почуття неприйняття іншого, оскільки ці обставини випускають з поля зору важливі складові спілкування – чуйність і увагу до партнера, прояв емпатії, доброзичливість до оточуючих. Толерантність не пасивна, вона активна.

Позитивне розуміння толерантності досягається через з’ясування її протилежності – інтолерантності або нетерпимості. Нетерпимість ґрунтується на переконанні, що твоя група, твоя система поглядів, твій спосіб життя стоять вище за інших. Це не просто відсутність почуття солідарності, це неприйняття іншого за те, що він виглядає інакше, думає інакше, по-іншому діє. Інтollerантність досить консервативна, вона прагне придушити все, що не вписується в усталені межі. Діапазон результатів інтолерантності досить широкий. Це і звичайна неввічливість, і зневажливе ставлення до оточуючих, і умисне знищення людей: геноцид, війни, тероризм [1; 7].

Основними формами прояву нетерпимості є:

- образи, насмішки, вираження зневаги;
- негативні стереотипи, упередження, забобони, засновані на негативних характеристиках;
- етноцентризм (оцінка оточуючих через призму цінностей свого етносу, які розглядаються як еталонні для всіх інших людей і культур);
- пошук ворога (перенесення провини за нещастя і проблеми на інші групи);
- переслідування, залякування, погрози;
- дискримінація за ознакою статі та інших відмінностей (позбавлення соціальних благ, ізоляція в суспільстві, позбавлення або обмеження прав людини);
- расизм, націоналізм;
- осквернення релігійних чи культурних пам'яток;
- релігійне переслідування.

Найрізноманітніші джерела породжують сьогодні в нашому суспільстві ці форми інтолерантності. Тому виховання толерантності слід розглядати як невідкладне завдання, якщо ми хочемо зберегти людину й “людське в людині”.

Людина з високим рівнем толерантності володіє характерним комплексом поведінки, що характеризується зниженою агресивністю. Вона менш конфліктна. Переважає тенденція до продуктивного ведення та вирішення конфліктів. Одночасно людина набуває позитивного ставлення до життя, що збільшує її стресостійкість та загальний життєвий тонус.

Ознакою толерантної особистості також можна вважати вміння виходити з конфліктних ситуацій шляхом переговорів. Вважається, що володіння великим спектром способів вирішення конфліктів призводить до найбільш продуктивної, толерантній взаємодії.

Структурними елементами інтолерантності, на думку О. Шемякіної, є гнів, огида і презирство. На думку автора, “однією з найменш соціалізованих, а тому історично більш ранніх емоцій, що входять в “тріаду ворожості”, є гнів” [2, с.105]. Дана емоція характеризується поєднанням високої імпульсивності і

низького рівня контролю й проявляється в насильницькій формі агресії. Зневага є більш стійкою емоцією, ніж гнів або огида. Гнів передбачає досить швидку афективну розрядку, а почуття відрази сприяє переключенню уваги на щонебудь інше. Відраза спонукає людину відсторонитися від об'єкта, що викликає огиду, або усунути сам об'єкт.

Отже, тріадою толерантності є “повага, симпатія, доброта”, тріадою інтолерантності – “гнів, відраза, зневага”.

Сутнісними характеристиками соціокультурної толерантності є повага до іншого; прийняття етнічних і національних особливостей, прийнятих в даному суспільстві; прийняття відмінностей у соціальних поглядах. Відмінності породжуються особливостями умов життя, професійної діяльності, культурних традицій.

Соціальна культура передбачає взаємну повагу, право іншого на помилку і терпиме ставлення до неї); вона покликана допомогти дітям відчувати власну своєрідність, несхожість на інших не як недолік, а як певну цінність. Соціокультурна ситуація в нашій країні, так само як і в інших багатонаціональних і полікультурних суспільствах, завжди характеризувалася неоднозначним ставленням членів однієї соціальної групи до представників інших національних або культурних груп. При цьому Д. В. Зінов'єв вважає, що соціокультурна толерантність є одним із структурних компонентів педагогічної майстерності.

Чинниками толерантності - інтолерантності на думку А. А. Реана є: соціогенетичний (формування і прояв терпимості під впливом пануючих у даний момент соціальних установок, еталонів, стереотипів, під впливом загальної спрямованості суспільства: гуманістичної, плюралістичної (або анти особистісної); психогенетичного впливу найближчого оточення індивіда (причому даний чинник має вирішальне значення за відсутності блокуючого впливу соціогенетичних умов) і біогенетичного впливу (залежно від статевих, вікових і особливостей темпераменту). Але навіть на цьому рівні аналізу не все визначається біологічним чинником. Наприклад, “чоловіча” та “жіноча”

поведінка багато в чому керується соціальними стереотипами маскулинності й фемінності [7, с. 271].

Поняття “спілкування” і “толерантність” П. Ф. Комогоров пов’язує, тому що, наявність двох суб’єктів – необхідна ознака спілкування. І якщо взяти до уваги те, що толерантність завжди має в якості своєї обов’язкової ознаки повагу до “іншого”, прагнення до співпраці, співдружності, тобто ставлення до нього як до суб’єкта, можна припустити, що спілкування завжди включає толерантність. Зв’язок між толерантністю і спілкуванням має двоякий характер. З одного боку, толерантність є душевно-духовною основою спілкування. З іншого, толерантність є початком процесу становлення спілкування, який і є кінцевим пунктом толерантності. Звідси виділяється логічний взаємозв’язок толерантності та спілкування: взаємодія – толерантність – спілкування – спільність [5].

Висновки. Зміст професійної діяльності майбутнього вихователя і процес його професійної підготовки свідчать, що толерантність як особистісна якість педагога, являється для нього особливо значущою складовою професійної компетенції. Підготовка студента до формування толерантності у дітей дошкільного віку має свої особливості, які зумовлені віковою специфікою вихованців. Вирішення цього завдання ускладнюється недостатньою розробкою принципів, дидактичних засобів, що формують професійну компетенцію педагогів дошкільної освіти.

Вищевикладені теоретичні положення дозволяють уточнити основні механізми формування толерантності. На наш погляд, толерантність – як соціально-філософське поняття – це принцип терпимості одного соціального суб’єкта до соціальних, політичних, етнічних, конфесійних та інших особливостей іншого соціального суб’єкта, тобто визнання світоглядного, релігійного, соціально-політичного, культурного, національного та етичного плюралізму. Вона передбачає діяльність, взаємодію соціальних партнерів на основі рівності, відкритість соціальному досвіду іншого, збереження індивідуальної своєрідності кожного з них і досягнення згоди без утиску їх

індивідуальних інтересів на основі діалогу та ненасильства, переважно методами роз'яснення і переконання.

Зміст підготовки студентів до виховання толерантності повинен органічно відображати теоретичний, методичний, практичний і психологічний аспекти, що дозволить студентів, володіючи необхідними теоретичними уявленнями та знаннями про механізми формування толерантності та особливості організації роботи з виховання толерантності у дітей, вибрати ефективну систему виховних впливів та успішно організувати цей процес у дошкільному закладі.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Проблема підготовки майбутнього вчителя до виховання толерантності потребує подальшого вивчення, оскільки окремі її аспекти залишаються висвітленими не повною мірою, зокрема: особливості підготовки майбутнього вихователя до формування толерантності у дітей дошкільного віку; готовність майбутнього педагога до створення толерантного освітнього середовища тощо. За таких умов проблема підготовки майбутнього вихователя до формування толерантності набуває особливої актуальності, а її розв'язання потребує змін у вітчизняній системі педагогічної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безотечество Л. М. Формирование толерантности будущих педагогов в образовательном процессе / Л. М. Безотечество, С. И. Осипова // Человек и образование. – 2014. – №2. – С. 39-45.
1. Бондырев С. К., Колесов Д. В. Толерантность. Введение в проблему / С. К. Бондырев, Д. В. Колесова. – М.: издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: издательство НПО “МОДЭК”, 2003. – 240 с.
2. Братченко С. Л. Гуманитарная экспертиза толерантности в образовании / С. Л. Братченко // Экспертиза в современном мире: от

знания к деятельности : научное издание / ред. : Г. В. Иванченко, Д. А. Леонтьева. – М. : Смысл, 2006. – 339 с.

3. Зиновьев Д. В. Повышение педагогического мастерства будущего педагога на основе формирования социокультурной толерантности: дисс.... канд. пед. наук: 13.00.08 / Д. В. Зиновьев. – Красноярск, 2000. – 148 с.
4. Комогоров П. Ф. Формирование толерантности в межличностных отношениях студентов высшего учебного заведения: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01, 13.00.08 / П. Ф. Комогоров. – Курган, 2000. - 191 с.
5. Поваренков Ю. П. Психологическое содержание профессиональной толерантности учителя [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://vestnik.tspu.ru/files/PDF/2005_1.pdf (дата звернення: 25.08.2015).
6. Психология человека от рождения до смерти / под общей ред. А. А. Реана. – СПб.: Прайм-еврознак, 2012. – 656 с.

Ляпунова Валентина Анатоліївна. Психологічні механізми розвитку толерантності в структурі готовності до професійної педагогічної діяльності

Розглядається актуальна проблема формування толерантності як складової професійної компетенції майбутніх вихователів дітей дошкільного віку. Уточнюється зміст поняття “психологічні механізми розвитку толерантності” як професійно значущої характеристики особистості педагога, визначається його сутність та структура.

Ключові слова: толерантність педагога, психологічні механізми розвитку толерантності, готовність до професійної діяльності, професійно значущі якості особистості.

Ляпунова Валентина Анатольевна. Психологические механизмы развития толерантности в структуре готовности до профессиональной педагогической деятельности

Рассматривается актуальная проблема формирования толерантности как составляющей профессиональной компетентности будущих воспитателей детей дошкольного возраста. Уточняется содержание понятия «психологические механизмы развития толерантности» как профессионально значимой личностной характеристики педагога, определяется его сущность и структура.

Ключевые слова: толерантность педагога; психологические механизмы развития толерантности, готовность к профессиональной деятельности, профессионально значимые качества личности.

Valentina Lyapunova. Psychological mechanisms of tolerance development in the structure of readiness to the professional pedagogical activity.

The author considers the actual problem of tolerance as a component of professional competence of future teachers of preschool children. The researcher clarifies the concept of “psychological mechanisms of tolerance development” as professionally significant characteristics of teacher personality, determines its nature and structure.

Key words: tolerance of a teacher , the psychological mechanisms of tolerance development, readiness for professional activity, professionally meaningful personal characteristics.